
روش تصحیح انتقادی متن

تألیف

دکتر منصور ثروت

(استاد از نگاه شهید بهشتی)

سرشناسه	: اثر، منصور، ۱۳۲۷ -
عنوان و نام پدیدآور	: روش تصحیح انتقادی متن/ تالیف منصور ثروت.
مشخصات نشر	: تهران: نشر چشمه، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۲۴۰ ص.
شابک	: ۹۶۴-۴۰۴-۲۷۹-۹
وضعیت فهرست نویسی	: فنی
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۳۷ - ۲۴۰.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: نسخه شناسی
موضوع	: تصحیح انتقادی
موضوع	: نسخه های خطی -- ویراستاری
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۳ ث ۴/۳/۱۱۳ Z
رده بندی دیویی	: ۸۰۸/۰۲۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۵۸۹۵۴۰

خیابان انقلاب - مقابل دانشگاه تهران شماره ۱۲۲۴

تلفن: ۶۶۴۶۰۶۶۷ فکس: ۶۶۴۹۶۶۱۱

روش تصحیح انتزاعی متن

تألیف: دکتر منصور ثروت

(استاد دانشگاه شهید بهشتی)

چاپ اول: ۱۳۹۷

تیراژ: ۳۰۰ نسخه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: رامین

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۴-۲۷۹-۹

مرکز پخش: انقلاب - خیابان ۱۲ فروردین - شهدای ژاندارمری - پلاک ۱۰۳

تلفن تماس جهت دریافت کتاب در منزل یا محل کار: ۱۲ و ۵۱۱-۶۶۴۶۰۷۲-۶۶۴۶۳۰۷۲

فهرست

۱۳	 دیباچه
۱۹	 فصل اول/ کلیات
۲۱	 ضرورت تصحیح انتقادی
۲۳	 تاریخ مختصر نقد متون
۳۰	 شایستگی های مصحح
۳۳	 درک متون
۳۷	 چگونه می توان نسخه خطی به دست آورد؟
۴۰	 معرفی فهرست های مشهور نسخ خطی
۴۳	 میکروفیلم
۴۵	 فصل دوم/ نسخه شناسی
۴۵	 نسخه شناسی و ارزیابی آن
۵۲	 ضرورت نسخه بدل
۵۳	 شناخت قدمت نسخه ها
۵۷	 نکات مهم در شناخت متون خطی
۶۲	 «خردنامه» و غیره
۶۳	 [قسمتی از خردنامه]

۶۴	[دستورالعمل اداره و حکومت]
۶۷	فصل سوم/ اشتباه و غلط‌های نسخه خطی و علل وجود آن‌ها
۷۰	دیگر اشتباهات
۸۳	کیفیت رفع اشکال
۸۹	فصل چهارم/ راه عملی تصحیح انتقادی
۸۹	مقدمه
۹۱	کارنامه مقدماتی
۱۰۰	نسخه‌نویسی
۱۰۱	مراحل نقاشی
۱۰۲	نسخه‌های مورد استناد و نشر مناقب‌العارفین
۱۰۹	فصل پنجم/ روش تصحیح
۱۱۰	انواع روش‌ها در تصحیح
۱۲۱	بررسی اختلاف آراء صاحب‌نظران
۱۳۳	ذوق و چهارچوب آن
۱۳۹	فصل ششم/ مرحله عملی تصحیح انتقادی
۱۴۰	نکاتی که پیش از استنساخ باید بدان توجه کرد:
۱۴۷	روش نقل متن از نسخه خطی
۱۵۰	روش استخراج متن از میان چند نسخه
۱۵۲	نسخه‌بدل
۱۵۳	روش ضبط موارد اختلاف

فهرست □ ۱۱

۱۶۳	فصل هفتم / صورت چاپی متون تصحیحی
۱۶۵	املا
۱۶۶	پاراگراف‌بندی
۱۶۷	نشانه‌گذاری
۱۷۰	فصل‌بندی
۱۷۰	استاد شکل ظاهری مرتب
۱۷۹	فصل هشتم / احاطات و کتب تصحیحی
۱۸۴	معرفی نسخه‌های خطی و رد استفاده مصحح
۱۸۹	نسخه‌شناسی
۲۰۵	ترجمه مصنف کتاب
۲۲۹	فهرست اعلام عمومی
۲۳۷	فهرست برخی از منابع

دیباچه

تصحیح انتقادی، چون، یکی از شاخه‌های مهم نقد ادبی است که هدف آن چاپ و نشر انتقادی متن‌های کهن و آثار جا ماندۀ علمی، ادبی و فرهنگی و سایر زمینه‌های تفکر می‌باشد.

در کشور ما تلاش در این زمینه بسیار نیست و اکنون عمر آن به بیش از هشتاد سال می‌رسد. در همین مدت اندک، آنان بزرگی با فراگرفتن اصول و قاعده‌های این علم از فرنگیان، و احیاناً نفیق آن با سخت گذشته آثاری گرانقدر تصحیح و منتشر کرده‌اند. از این گروه‌اند دانشمندان بزرگ‌وار ما: قزوینی، ملک‌الشعراء بهار، فروزانفر، دهخدا، همایی، نفیسی، نوری، باسراقبال، منزوی، معین، ختیا‌م‌پور، علی‌اکبر فیاض، ضیاء‌الدین سجادی، وحید دستگردی، فروغی، صفا، غلامحسین یوسفی، سیدصادق گوهرین، رضا انزایی‌نژاد، بهرور ثانیان، خانلری، یزدگردی، پروین گنابادی، سادات ناصری، سیدجعفر شهیدی، شایان، کسانی که در قید حیات‌اند استادانی مانند: جلال متینی، محقق، شفیع‌کدکنی، حاکمی، احسان یارشاطر، جلالی نائینی، خالقی مطلق، دبیرسیاقی، قاسم انصاری، رواقی، سبحانی، عیوضی، و چند تن دیگر.

گرچه شروع تصحیح متون با فرنگی‌ها آغاز شد و آثاری مانند مثنوی معنوی نیکلسن، شاهنامه روس‌ها به دبیری برتلس و پس از مرگ او به سرپرستی نوشین، و شاهنامه مصحح زول مول فرانسوی، رباعیات خیام ژوکوفسکی، الهی‌نامه

ریتر و ده‌ها اثر دیگر به زبور طبع آراسته شد ولی به مرور آثار گرانقدر نظیر کلیله و دمنه، دیوان حافظ، دیوان سعدی، تاریخ جهانگشای جوینی، نفثة المصطور، پنج گنج حکیم نظامی، کشف المحجوب، کشف الاسرار، دیوان ناصر خسرو، دیوان سنایی، تاریخ بیهقی، اخلاق ناصری، ذخیره خوارزمشاهی، و صدها اثر مهم دیگر، با فکر و اندیشه توانای منتقدان ایرانی و گاه با کیفیتی بسیار برتر از کار فرنگیان تصحیح و منتشر شد.

گفتنی است که نخستین کوشندگان این طریق، مسأله تصحیح انتقادی متون را با کمال درایت و با وقوف کامل به اصول مربوط و با وسواس فوق‌العاده و قابل تقدیر انجام دادند و آن را بسی جدی می‌گرفتند؛ نظیر مرحوم قزوینی که در تصحیح تاریخ جهانگشای جوینی نزدیک به پانزده سال زحمت کشید، یا دیگر منتقدان نظیر شادوان نوری، ملک‌الشعراء بهار و نیز بقیه متقدمانی که همین وسواس را داشتند.

متأسفانه در سال‌های اخیر، جماعت گوناگونی، دیگر آن دقت‌ها رخت بر بسته است. تصحیح‌های بسیار سطحی، بی‌ضابطه، بازاری، امر تصحیح انتقادی در متون را تهدید به مرگ می‌کند. در روزگار ما جسارت‌های گروهی غیر اهل، برخی اوقات ارزش و اعتبار این کار علمی و فرهنگی را به نازل‌ترین سطح ممکن رسانده است. گرچه در این میان تصحیح‌های فوق‌العاده‌ای چون شاهنامه خالقی مطلق نیز وجود دارد.

در این میان نقش ناشران سودجو را نیز نباید فراموش کرد نه از بازار آشفته چاپ و نشر سوءاستفاده می‌کنند و در اسقاط ارزش‌های شاهان این مطلب

۱. در این مورد به ذکر نمونه‌ای نمی‌پردازیم، زیرا از یک جهت آن‌قدر نمونه‌ها فراوان است که هر کس به راحتی می‌تواند آن را مشاهده کند و از جهت دیگر هر نوع مثال عینی مایهٔ تکدر خاطر بسیاری از همکاران خواهد شد و نتیجه‌ای جز جدال در پی نخواهد داشت.

بی تأثیر نیستند. متأسفانه عهد ناشرانی چون کلاله خاور سپری شده است. سوءاستفاده از کتاب‌های با ارزشی که با تصحیح‌های دقیق و علمی افراد چاپ شده و اکنون بی وارث یا بدوارث گشته‌اند یکی از این مقوله‌هاست؛ نظیر صدها چاپ جدید از دیوان حافظ که دست‌مایه، همان دیوان فزونی است با مقدمه‌ای از مثلاً مصحح جدید. غالب توجه، گونه دیگری از این سوءاستفاده‌هاست. مثلاً شاهنامه، به مناسبتی - نظیر بزرگداشت هزاره فردوسی - با عنوان شخصیتی دانشگاهی که دست در تصحیح هم دارد به وسیله ناشری منتشر می‌شود. نام مصحح نیز در کنار عنوان کتاب نوشته می‌شود. مشتاق کتاب هم آن را می‌خرد. بعد ملاحظه می‌کند همان‌ها تصحیح زول مول است بی هیچ تغییری حتی در شکل و شمایل اصلی. گاه باربع چند اشکال کوچک که در کنار آن صدها غلط چاپی باقی می‌ماند تحویل بازار کتاب می‌شود. یعنی افست کامل. فقط به جای تصحیح زول مول - تصحیح ... با ... اکثر عنوان با مقدمه ... بر روی جلد حک شده است. این مصحح جدید حتی یک سه هم به عنوان مقدمه سخنی در کتاب ندارد. معلوم می‌شود ناشر با سوءاستفاده از چاپ زول مول و نام پرآوازه یک شخصیت علمی، تقلبی شگفت‌انگیز کرده است. این بیان ستم بر دانشجویان و اهل مطالعه‌ای روا داشته می‌شود که شیفته نام شاعران و نویسندگان بزرگ ایران‌زمین‌اند و بی توجه به این نکته که هر اثر کهن ارزش و اعتبارش به همت مصحح آن وابسته است، این آثار را تهیه می‌کنند و با صدها غلط چاپی به هزاران اشتباه، نسخه‌ای غلط و غیر اصیل، و ای بسا در راستای معکوس تفکر نیمه‌سده و شاعر تفهیم می‌شوند.

انبوه نسخه‌های مغلو و تقلبی متون کهن به ویژه از زمانی به بازارها راه یافت که پس از انقلاب اسلامی تغییراتی در موضوعات درسی نظام واحدی دانشکده‌های ادبیات روی داد. اختصاص واحدهایی درسی تحت عناوین مشنوی، گلستان، بوستان، غزلیات سعدی، غزلیات حافظ، سیاست‌نامه، قصاید کسایی

و فرخی، تاریخ بیهقی، نیاز دانشجویان را به تهیه متون افزون تر ساخت. گرچه در آغاز این راه، تهیه کنندگان گزیده‌های لازم و سواس‌های خاص خود را داشتند ولی به مرور تبدیل شدن امر به مسأله‌ای سودآور آن دقت‌ها را سست تر کرد. مثلاً اوایل گزیده‌هایی به دست توانای استاد مرحوم دکتر غلامحسین یوسفی از گلستان و بوستان و قاپوس‌نامه، دکتر دبیرسیاقی از اشعار منوچهری و سفرنامه ناصر خسرو، دکتر شفیع از دیوان شمس و تذکرة الاولیاء و غیره تهیه شد که حتی روانشاد دکتر یوسفی در گزیده‌ها از آثار خطی موجود نیز بهره گرفته بود. اما به مرور افزایش تعداد طالبان درس و دانشجویان، برخی فرصت‌جویان را وسوسه کرد تا در تدوین گزیده‌ای خاص برآیند.

مهاکرن با این کتاب از انبوهی مکرر از گزیده‌ها پر شده است که به اتکای مؤلف کتاب و در عین حال مدرّس آن، تضمین کافی ناشر را در سرمایه‌گذاری و بازدهی سودآور کرده است. بسیاری از این گزیده‌ها به محض کنار رفتن آن مدرّس از حوزه تدریس، متروک و فراموشی گردد و دیگر تجدید چاپ نمی‌شود.

به هر حال امروز بنا به علاقه طالبان از قبیل کمبود وقت، تخصص اندک، عدم احراز شرایط لازم تصحیح انتقاد، روند ته‌جیح و نشر متون خطی بسیار کند شده است. حضور و وجود ناشران سود جتر، شهرت طلبی کاذب دانشگاهیان، نبودن شرایط مادی لازم برای پژوهشگران علاقه مند پایین بودن سطح درآمد استادان دانشگاه در تأمین معاش، روی آوردن شاگردان به اسافه تدریس، و بدین ترتیب نداشتن فرصت کافی برای تحقیق و تصحیح، حکم می‌دهد که به دست هم داده تا آنان را از کارهای درازمدت ملازم با کسب معلومات حاف و بسیاری لازم دور نگه دارد، و اگر وضع بدین منوال پیش برود دیری نمی‌کشد که علوم انسانی - از جمله متون ادبی - ارزش‌های ماهوی خود را از دست می‌دهد و جامعه از وقوف بر گنجینه‌های ملی و قومی و سوابق فرهنگی خویش محروم می‌گردد. مطالعه نوشته حاضر مسلماً خوانندگان را با چند نکته روبرو خواهد کرد.

نخست آنان را با روش علمی تصحیح متون آشنا خواهد کرد. همین امر باعث خواهد شد تا اهمیت و میدان وسیع این کار با ارزش را تشخیص دهند. هم چنین برای دانشجویان و علاقه مندان به متون کهن خواهد آموخت که چگونه در انتخاب آن‌ها متکی به عنوان کتاب نباشند بلکه با مراجعه ساده به شیوه تهیه اثر، ارزش اثر را با قیاسه همت مصحح بسنجند و آن را تهیه کنند. و سخن آخر آنکه ممکن است هشیاری باشد به افراد غیر متخصص که کار تصحیح را ساده نپندارند و آن را به اساتید واگذارند یا با آموختن روش کار، خود را به اهل کار بدل کنند.

منصور ثروت

بهار ۱۳۹۳